Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O’ZBEK NUTQIY ETIKETIDA GENDER PRAGMATIKASI: AYOLLAR VA ERKAKLAR NUTQIDA MODAL BIRLIKLARNING STRATEGIK QO’LLANISHI

Jobborova Durdona Valodiya qizi
Toshkent amaliy fanlar universiteti
Lingvistika: o’zbek tili fakulteti
1-bosqich magistranti
B.R. Tjiboyev
Filologiya fanlari bo’yicha
falsafa doktori(PhD), dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.23673340

Annotatsiya: Ushbu maqolada o’zbek tili nutqiy etiketida gender omilining namoyon bo’lishi, xususan, ayollar va erkaklar nutqida modal birliklarning pragmatik vazifalari tadqiq etiladi. Ayollar nutqidagi yumshatuvchi vositalarning “yashirin buyruq” vazifasini bajarishi hamda erkaklar nutqidagi qat’iy modallikning ijtimoiy-psixologik va pragmatik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida sotsiolingvistik va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanilgan.
Kalit so’zlar: gender pragmatikasi, nutqiy etiket, modal birliklar, mitigatsiya, yashirin buyruq, direktiv akt, o’zbek muloqot madaniyati.

Аннотация: В данной статье рассматривается проявление гендерного фактора в узбекском этикете речи, в частности, прагматические функции модальных единиц в женской и мужской речи. Анализируется роль смягчающих средств в женской речи как «скрытого приказа» и социально-психологические и прагматические основы строгой модальности в мужской речи. В исследовании использованы методы социолингвистического и прагматического анализа
Ключевые слова: гендерная прагматика, речевой этикет, модальные единицы, смягчение, неявный порядок, директивный акт, узбекская коммуникативная культура.

Abstract: This article examines the manifestation of the gender factor in Uzbek speech etiquette, in particular, the pragmatic functions of modal units in women's and men's speech. The role of softening means in women's speech as a "hidden command" and the socio-psychological and pragmatic foundations of strict modality in men's speech are analyzed. The research used sociolinguistic and pragmatic analysis methods.
Keywords: gender pragmatics, speech etiquette, modal units, mitigation, implicit order, directive act, Uzbek communication culture.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda lisoniy birliklarni faqatgina tizimli-strukturaviy jihatdan emas, balki ularni so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar kontekstida, ya’ni antropotsentrik paradigma asosida o‘rganish yetakchi o‘ringa chiqdi. Ushbu paradigmaning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lgan gender pragmatikasi (yoki gender sotsiolingvistikasi) erkaklar va ayollarning nutqiy xulq-atvori, ularning

muloqot strategiyalaridagi o‘ziga xosliklarni tadqiq etadi [1: 45]. O‘zbek nutqiy etiketida gender omili asrlar davomida shakllangan milliy mentalitet, oilaviy va ijtimoiy iyerarxiya, "andoza", "andisha" va "sharm-hayo" kabi etnomadaniy tushunchalar bilan uzviy bog‘liqdir. Nutqda so‘zlovchining borliqqa va o‘z fikriga bo‘lgan subyektiv munosabatini ifodalovchi modal birliklar gender xususiyatlarini ochib berishda, muloqotni boshqarishda va kognitiv-pragmatik maqsadlarga erishishda asosiy strategik qurol bo‘lib xizmat qiladi. Ko’rishimiz mumkinki, ayollar va erkaklar nutqida modal birliklar qo’llanishi tubdan farq qiladi. Quyida ularning asosiy farqlari va o’ziga xosliklarini ko’rib chiqamiz. Ayollar nutqiy strategiyasi: Mitigatsiya va "yashirin buyruq" fenomeni. O‘zbek ayollari muloqot munosabatlarida konfrontatsiyadan (to‘qnashuvdan) qochish, hamkorlikni saqlab qolish va suhbatdoshga nisbatan hurmat ko‘rsatish strategiyasiga tayanadilar. G‘arb tilshunosi R. Lakoff ta’kidlaganidek, ayollar nutqi ko‘proq noaniqlik, andisha va suhbatdoshning fikriga bog‘liqlik xususiyatiga ega [2: 56]. O‘zbek tili muloqot muhitida bu holat muloqotni yumshatuvchi (mitigativ) modal birliklar — "shekilli", "mabodo", "iltimos", "balki", "mabodo... emasmi?" kabilar orqali namoyon bo‘ladi. Biroq, zamonaviy pragmalingvistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayollar nutqidagi ushbu yumshoqlik har doim ham zaiflik yoki ijtimoiy bo‘ysunish belgisi emas. Aksincha, bu ko‘p hollarda yuqori intellektual salohiyatga asoslangan strategik pragmatik usul hisoblanadi. Ayol kishi ijtimoiy statusidan qat’iy nazar (oilada yoki ish joyida) o‘z suhbatdoshiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri buyruq berish o‘rniga, uni iltimos shakliga keltirib uzatadi. Masalan, "Mabodo vaqtingiz bo‘lsa, hisobotlarni ko‘rib chiqa olmaysizmi, iltimos?" yoki "Bugun darsga kechikdingiz shekilli?" Tashqi ko‘rinishdan ushbu gaplar iltimos yoki shunchaki taxmin sirtiga ega. Ammo konseptual nuqtayi nazardan, ushbu iltimos ortida qat’iy talab — "yashirin buyruq" (covert command) yotadi [3: 112]. O‘zbek nutqiy etiketining o‘ziga xos tomoni shundaki, ayol kishining o‘ta muloyimlik va andisha bilan yo‘llagan yashirin buyrug‘ini rad etish suhbatdosh (erkak yoki boshqa shaxs) tomonidan odobsizlik va madaniyatsizlik deb qabul qilinadi. Natijada, ayol kishi ochiq bosim o‘tkazmasdan, o‘zining pragmatik maqsadiga to‘liq erishadi.

Erkaklar nutqiy strategiyasi: Kategorik modallik va status mudofaasi.

Erkaklar muloqot strategiyasi, aksincha, informativlik, lisoniy dominantlik, iyerarxiyani saqlash va qat’iyatlilik tamoyillariga asoslanadi. J. Kouts tadqiqotlarida ko‘rsatilganidek, erkaklar muloqotni ko‘proq ma’lumot berish va o‘z pozitsiyasini himoya qilish vositasi deb biladilar [4: 89]. Shu bois, o‘zbek erkaklari nutqida qat’iy (kategorik) modallikni ifodalovchi birliklar — "shart", "albatta", "muqarrar", "shubhasiz", "kerak" kabilar yetakchilik qiladi. Erkaklar nutqidagi qat’iy modallik quyidagi lisoniy-pragmatik vazifalarni bajaradi: Liderlik va mas’uliyatni namoyish etish: Erkak kishi o‘z nutqida "Bu ishni bugun tugatishingiz shart" yoki "Men albatta g‘alaba qozonaman" iboralarini qo‘llash orqali o‘z so‘zining ijtimoiy vazni va mas’uliyatini namoyon etadi. Ishonchlilik signali (Perseptiv ishonch): Erkaklar nutqidagi qat’iyat muloqot ishtirokchilarida subyektiv ishonch hissini uyg‘otadi. "Albatta" yoki "Shart" so‘zlari ikkilanishlarga va ortiqcha muhokamalarga o‘rin qoldirmaydi. Konfliktlarni lokallashtirish: Bahsli vaziyatlarda o‘zbek erkaklari yumshatuvchi emas, balki qat’iy modallikni tanlash orqali suhbat ustidan vertikal nazoratni o‘z qo‘llariga oladilar [5: 74]. Ayollar va erkaklar nutqidagi modal birliklarning strategik qo‘llanishidagi farqlarni quyidagi muloqot tizimi asosida yaqqol ko’rishimiz mumkin:

Nutq mezonlari va parametrlari	Ayollar nutqi (yumshoq, strategik)	Erkaklar nutqi (qat'iy, direktiv)
Yetakchi modal vositalar	Shekilli, mabodo, balki, iltimos…	Shart, albatta, shubhasiz, mutlaqo, kerak…
Lisoniy strategiya	Mitigatsiya (yumshatish), hamkorlik, andisha	Dominantlik, qat'iyat, direktivlik
Buyruq shakli	Yashirin buyruq (so'roq-iltimos shaklida)	Ochiq buyruq (imperativ shaklda)
Pragmatik maqsad	Munosabatlarni saqlab, maqsadga erishish.	Fikrni isbotlash, statusni himoya qilish

O‘zbek nutq madaniyatida erkak kishining "mabodo... shekilli" deb o‘ta ko‘p ikkilanishi uning ijtimoiy qat'iyatsizligi sifatida, ayol kishining esa "shart", "mutlaqo" deb keskin gapirishi andishasizlik sifatida talqin qilinishi mumkin. Bu esa gender diskursining madaniy stereotiplar bilan qanchalik bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Xulosa

O‘zbek nutqiy etiketida gender pragmatikasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, tildagi modal birliklar har ikki jins vakillari tomonidan shunchaki subyektiv munosabat bildirish uchun emas, balki aniq lisoniy-ijtimoiy strategiyalar yo‘lida qo‘llaniladi. Ayollar nutqidagi andisha va mitigatsiyaga asoslangan vositalar psixologik ta'sir o‘tkazishning kuchli mexanizmi — "yashirin buyruq"ni shakllantirsa, erkaklar nutqidagi kategorik modallik ijtimoiy mavqeni mustahkamlash, liderlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu xususiyatlarni lisoniy tahlil qilish zamonaviy o‘zbek sotsiolingvistikasini boyitish bilan birga, oilaviy va professional muloqot munosabatlarini to‘g‘ri tashkil etishda muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab... O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – №3. 3-16-betlar.
2. Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York: Harper & Row, 1975.
3. Tojiyeva G. O‘zbek nutq etiketining gender xususiyatlari. Filologiya fanlar nomzodlik dissertatsiyasi – Toshkent: O‘zMU, 2008. – 142-bet
4. Iskandarova Sh. O‘zbek nutqiy muloqotining pragmatik xususiyatlari: Filologiya fanlar doktorlik dissertatsiyasi avtorefi. – Toshkent, 2004. – 46-bet.